

v edici

Marxismus pro mládež

vydala Socialistická organizace pracujících

Je socialismus utopie?

**Marx, socialismus
a utopismus**

Libor Bláha

„Marxovy myšlenky jsou moc pěkné, komunismus je hezkou představou, ale se skutečnými lidmi se nedá realizovat, je to utopie.“ – takové jsou nejčastější výtky vůči marxismu a komunismu. K tomu ještě přibývá odkaz na minulý režim: „Pokus o nastolení tu přeci byl a jak to dopadlo.“

S takovými argumenty se revolucionář setká na každém rohu. Tyto takzvané argumenty jsou ale především založeny na naprosté neznalosti myšlenek marxismu a komunismu. Přesto nám nezbývá než se s nimi vypořádat.

Marxův socialismus

Především Marxův socialismus se vůbec nezakládá na vykreslování světlých zítřků, umělými konstrukcemi budoucí socialistické společnosti. To bylo naopak doménou jeho předchůdců – utopických socialistů. Mezi nejznámější patřili Fourier či Owen.

Ti svá díla tvořili svá díla na přelomu 18. a 19. století a v tomto smyslu byly jejich myšlenky obětí své doby. Filozoficky navazovaly na myslitele buržoazních revolucí, francouzské osvícence – racionalisty. Pro ně byl hlavním kritériem lidský rozum. Je-li myšlenka rozumná, musí se nutně sama prosadit.

Problém socialismu se tak redukuje na jediný úkol – vymyslet ideální společnost... a pak ji rozumně vysvětlit vládnoucím světu. Výsledkem byly různé bizarní systémy, do detailu promyšlené, avšak neúspěch byl zaznamenán vždy, kdy mělo dojít na jejich realizaci či přesvědčování mocných, že právě takovou společnost lidstvo potřebuje.

Marx přistupoval k celému problému naprosto jinak. Utopických socialistů si vážil především pro jejich zdrcující kritiku kapitalistické společnosti, která nepřinesla ani volnost, ani rovnost a nakonec ani bratrství, a pro řadu jejich geniálních postřehů. Marx chápal společnost v jejím vývoji a stejně tak i socialismus – období po Velké francouzské revoluci ještě neznalo řadu poznatků společenských, ani přírodních věd, stejně jako průmyslový kapitalismus byl teprve v plenkách – utopisté tedy ani nemohli dospět dále.

Pro Marxe je základnou vývoje společnosti to, jak si společnost obstarává svou obživu – tedy ekonomika. Nad ní pak spočívá a z ní vychází celá politická a ideologická nadstavba v podobě státu, právního systému, náboženství, ideologie.

Primitivní společnosti neprodukovaly tolik, aby si mohl někdo přivlastňovat více. Teprve s rozvojem zemědělství mohla vzniknout vrstva lidí, kteří nemuseli pracovat a přivlastňovali si část produktu jiných. Společnost se rozdělila na třídy – právě podle jejich vztahu k výrobě životních prostředků.

Rozvoj těchto výrobních sil sebou nese konflikt mezi různými třídami společnosti – třídní boj. A ten je podle Marxe hlavním hybatelem dějin.

Feudální společnost byla svržena lidem vedeným třídou kapitalistů – buržoazií. To bylo umožněno rozvojem kapitalistické výroby v důsledku rozvoje obchodu a řemesel.

Kapitalistická společnost osvobodila výrobu od staletých zvyků, privilegií aristokracie a dala podnět k obrovskému rozvoji techniky a průmyslu. Zjednodušila třídní vztahy ve společnosti na dvě hlavní třídy – na třídu kapitalistů, vlastníků výrobních prostředků (podmínek výroby), a třídu dělníků, kteří „osvobození“ od vlastnictví výrobních prostředků jsou nuceni prodávat svou pracovní sílu, aby získali prostředky k obživě.

Kapitalismus tak na jedné straně vytváří rozvojem výroby, tím, že jí dává společenský charakter, materiální podmínky pro socialismus. Plodí zároveň svého hrobaře v podobě moderní dělnické třídy.

třídu otevřenější odvážným a revolučním myšlenkám, ač začal třeba jako boj o zvýšení mzdy o 5%.

Neznamená to, že dělnická třída dospěje k uvědomění si svých revolučních úkolů v důsledku odborářského boje za vyšší mzdu nebo proti propuštění. Znamená to, že je otevřenější revolučním myšlenkám, které sem ale musí vnášet revoluční menšina v podobě revoluční strany. Taková strana existovala v podobě Komunistické internacionály po Říjnové revoluci v Rusku.

V každém případě každá stávka, každé masové hnutí je úkazem toho, jak se mění vlastnosti celé třídy, jak omezenost a netečnost ustupuje solidaritě a duchu obětování se pro druhé.

Už to tu jednou bylo

Poukázáním na zkušenost Ruské revoluce a Komunistické internacionály se jeden připravuje na to, aby čelil argumentu, že to už tu všechno bylo, lidi se nezměnili, systém šel ke všemu jen ne k socialismu, jak byl představen výše.

To nelze popřít, to je fakt. Ovšem tento fakt je hodnocen jednostranně.

Revoluce v Rusku skutečně otevřela cestu obrovskému rozvoji společnosti v nesmírně zaostalé zemi, s většinou negramotným obyvatelstvem a zaostalým hospodářstvím.

Fakt, že první revoluční vítězství dělnické třídy v dějinách, dospěl až ke stalinistické tyranii, není nějakým pravidlem, ale má konkrétní historické příčiny. Stejně jako Velká francouzská revoluce skončila restaurací monarchie, došlo i v Sovětském svazu k nástupu byrokratické reakce.

Neúspěch revoluční vlny počátku 20. let v západní Evropě ponechal Rusko izolované. Socialismus se tak stal obětí zaostalosti Ruska – dělnická třída byla příliš slabá a ekonomická základna příliš zaostalá, než aby pracující dokázali udržet politickou moc. S vládou byrokracie společnost ztratila možnost překonat celou škálu přežitků kapitalismu.

Ostatní režimy v tzv. Východním bloku pak už nevznikly stejným procesem degenerace dělnické revoluce, ale byly od počátku stavěny jako kopie stalinského systému v SSSR, nebo se k němu (např. na Kubě) přimkly jako k alternativě vůči imperialismu.

Pracující byli zbaveni politické moci, možnosti rozhodovat a řídit společnost – ač tedy ekonomicky byl kapitalismus zrušen, postavení dělníka bylo podobně odcizené jako za kapitalismu, a z toho plynula i veškerá atomizace a orientace pracujících výhradně na vlastní soukromí.

Pokusy o dělnické politické revoluce v těchto státech však naznačily celý potenciál pracujících. Například Maďarská revoluce v roce 1956 vytvořila orgány dělnické demokracie, ústřední dělnickou radu v Budapešti, jejíž prostřednictvím probíhalo řízení výroby a distribuce výrobků. Takových pokusů o svržení byrokracie a cestu ke skutečnému socialismu byla řada.

Degenerace Ruské revoluce nedokazuje, že socialismus není možný, pouze to, že socialismus nelze vybudovat v jedné izolované zemi, obklíčené kapitalismem – tj., že revoluce se musí stát světovou revolucí.

Naopak roky před nástupem byrokracie ukazují obrovský tvůrčí potenciál pracujících, dokonce i v podmínkách nesmírně zaostalého Ruska. Podobně to naznačují i období, kdy byla moc byrokracie nad dělnickou třídou oslabena nebo kdy dělnická třída usilovala o svržení byrokratického panství v zemích sovětského bloku.

Od zániku Komunistické internacionály jakožto revoluční strany byl další pokus o její vytvoření – v podobě 4. internacionály – zničen represí fašismu, stalinismu, stejně jako kapitalistických demokracií dříve než mohl uspět.

manžilka, pana manažera, pro večere s obchodními partnery.

Marx to nazval zbožním fetišismem, což je jistě přiléhavější termín než konzumerismus, když miliardám lidí je odepřeno konzumovat i to nezákladnější, jako je třeba pitná voda či mnohé základní potraviny.

Socialismus však především znamená zrušení těchto poměrů. V první řadě zrušení tržních vztahů a zavedení plánu výroby přeorientovaného na výrobu lidských potřeb bude znamenat kontrolu společnosti nad vlastním hospodařením, nikoliv kontrolu hospodářství nad lidskou společností.

Už samotný plán a spravedlivé rozdělení práce mezi všechny členy společnosti bude znamenat uvolnění velké masy volného času. Tím pádem se uvolní prostor i pro přeorientování lidských potřeb ke kvalitě co do materiálních potřeb, ale hlavně možnost rozvoje potřeb nemateriálních – v podobě kulturního či sportovního využití jako nové pole pro seberealizaci skutečně milionů lidí, nikoliv úzké intelektuální nebo sportovní elity.

Už jen pouhé zapojení současných nezaměstnaných do výroby za jinak úplně stejných podmínek výsledků výroby by znamenalo uvolnění minimálně 2 hodin denně pro každého dnes pracujícího ve prospěch volného času.

Osvobození techniky od patentových práv a licencí umožní obrovský rozvoj technologií, nahrazení zastaralých výrob nejmodernějšími technologiemi tuto masu volného času ještě zvýší. S tím přijde i rozvoj kvalifikované práce na úkor nekvalifikované a tudíž i možnost (a nutnost) většího důrazu společnosti na vzdělávání a jednotlivce na sebevzdělávání.

Člověk tedy přestane být otrokem zbožních vztahů a monotónní práce, ty budou stále více nahrazovány racionálním, společností řízeným, plánem výroby a kvalifikovanou tvůrčí prací.

To jsou podmínky pro překonání zbožního fetišismu, neboť je zrušena výroba zboží a je nahrazena výrobou užitných hodnot (lidských potřeb), stejně tak jako jsou tím vytvořeny pro rozvoj každého jedince skutečnou seberealizující spotřebou – materiální i nemateriální.

Konzumerismus jako překážka revoluce

„Jistě“, podotkne diskutér, „jenže konzumerismus přitahuje lidi, i dělníky, k současnému systému, honba za spotřebou brání v takové perspektivě. Třídní boj se redukuje na boj o přidání peněz na mzdě na novou mikrovládku.“

Ano, kapitalismus v některých zemích, nutno podotknout, že se to týká menšiny lidstva, dokázal zahrnout dělníky množstvím spotřebních předmětů, které zvyšují kvalitu a kulturu života.

Co do kvality života ovšem kapitalismus přináší dělníkům – manuálně a stále více, a zřejmě i ve větším tempu, i nemanuálně pracujícím – více stresu, více nejistoty. S každou kapitalistickou hospodářskou krizí ale sahá i na tyto spotřební předměty. Stačí se zeptat pracujících v USA, kolik exekutorů už u nich bylo, aby po pádu cen akcií nových technologií zabavilo potřební zboží nakoupené na kreditní karty s čerpáním do mínusu.

Kapitalismus nejenže nenabízí s rozvojem výroby více volného času, větší sociální jistoty, nýbrž spíše naopak. Každé takové zlepšení podmínek pracujících bylo v minulosti výsledkem těžkých třídních bitev. Rušení těchto výtoky zase výsledkem porážek dělnické třídy v posledních 20-25 letech.

Kapitalismus tedy sám svým vnitřním vývojem, svými tendencemi ke krizím a k vyšší míře vykořisťování, tlačí i dělníky s autem a videem k odporu, k obraně svého postavení. Jedinou obrannou metodu, kterou má dělník po ruce, je kolektivní akce.

A taková kolektivní akce rozšiřuje perspektivu, odhaluje podstatu systému a činí dělnickou

Tak jako předtím feudalismus rozvinul zemědělství a umožnil specializaci na řemeslo a obchod a dal ze svého lůna vzniknout třídě moderních kapitalistů, kteří se stali hrobařem feudalismu, tak i kapitalismus sám plodí podmínky pro svůj zánik – zespolečňuje výrobu, výroba se stává výsledkem kooperace velkého počtu lidí, a plodí také třídu, která je agentem tohoto zániku kapitalismu.

Tedy odhalil všeobecné pravidlo vývoje společnosti, kdy rozvoj každé společnosti plodí rozpory, jež vedou k jejímu zániku a nahrazení vyšší společenskou formou. To se projevuje třídním bojem ve společnosti.

Proč socialismus po kapitalismu?

Takto každá společnost zplodila třídu, jež svrhla tuto společnost, svobodila se od ní a stala se novou vládnoucí třídou nové společnosti.

Dělnická třída se však liší od předchozích tříd v jednom – nemá žádná privilegia. Jistě kapitalisté neměli za feudalismu a nemají dosud žádná právní privilegia, mají však jedno velmi podstatné privilegium a tím je vlastnictví výrobních prostředků.

Dělnická třída naproti tomu nemá žádných výsad, ani právních ani vlastnických, a může se tudíž osvobodit jediným možným způsobem – zrušením veškerých privilegií ve společnosti, včetně soukromého vlastnictví výrobních prostředků, zrušením sociálních rozdílů. Tedy dělnická třída u moci ruší výsadní vztah jiných tříd k výrobním prostředkům a tím ruší třídy jako takové a otevírá cestu k beztřídní rovnostářské společnosti.

Stát je pro Marxe organizací „nad společností“, která povstává právě z třídních rozporů, jež má tlumit a de facto udržovat. V tomto smyslu je nástrojem vládnoucí třídy. Pro Marxe tedy stát dělnické třídy není státem v běžném slova smyslu, jelikož je představitelem většiny společnosti, se zánikem tříd ztrácí svůj potlačovatelský charakter a tudíž odumírá.

Komunistická společnost tedy nakonec představuje beztřídní společnost a v důsledku toho také bezstátní.

Socialismus je Marxem chápán jako první fáze komunismu, kde společnost, s dělnickou třídou u politické moci, vytváří ekonomické podmínky pro komunistickou společnost.

Těmi se chápe takový rozvoj výroby, kdy s poměrně malým úsilím vzniká takový dostatek životních prostředků, že se mění charakter práce jako takové z „nutného zla“ na člověku vlastní činnost seberealizace. Teprve taková společnost může realizovat heslo: „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.“

Takovou společnost si můžeme představit jako společnost založenou na vysokém stupni automatizace výroby, kde je nutná pracovní doba člověka potřebná k výrobě životních prostředků minimalizována, kde existuje takový dostatek těchto životních prostředků, že není třeba nějaké dohlížecí instituce, která by je rozdělovala.

Tato společnost ale nemůže vzniknout hned. Kapitalismus sice nesmírně rozvinul výrobní síly, přesto celé kontinenty a celé oblasti ekonomiky trpí obrovským zaostáváním.

Je to důsledek základního rozporu kapitalismu – rozporu mezi společenským charakterem výroby jako takové a soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a v důsledku toho i plodů lidské práce.

Proto je potřeba právě prvního stádia komunismu – socialismu, aby zrušil nejprve velké, a postupně veškeré, soukromé vlastnictví a uvedl v soulad společenským charakterem výroby s formou vlastnictví – tedy zavedl společenské vlastnictví výrobních prostředků; zrušil konkurenci a nahradil jí hospodářským plánem. Teprve taková společnost vytvoří všechny předpoklady pro

ekonomický rozvoj nutný pro zrušení tříd. Socialistickou společnost lze proto charakterizovat heslem „Každému podle jeho práce“.

Marx tedy neodvívá představu socialismu a komunismu z nějaké spásonosné myšlenky, nevychází z nějaké ideální lidské povahy, ale naopak z vývoje společnosti, odvíjejícího se od její ekonomické základny.

Marx ukázal vývoj společnosti od primitivního komunismu, kdy všeobecný nedostatek znamenal neexistenci třídních rozdílů, přes různé třídní společnosti, které rozvinuly výrobu a vytrhly člověka z otroctví přírody, a z vývoje kapitalismu odvodil nutnost socialismu a následně komunismu, kdy je neexistence tříd založena na všeobecném dostatku. Lidská společnost se tak dostává jakoby zpět do svého výchozího bodu, avšak na vyšší úrovni.

Na Marxově socialismu tedy není nic utopického, nýbrž naopak je výsledkem vědeckého zkoumání vývoje společnosti.

Lidská povaha

„No jo, to zní dobře, ale s lidmi se to nedá realizovat, člověk na to prostě nemá povahu,“ tak taková reakce čeká každého, kdo o tom hovoří s lidmi.

Jenže k tomu je nejprve si třeba říci, co to vlastně je lidská povaha. Existuje vůbec nějaká univerzální, věčná lidská povaha?

Kapitalista nepovažuje za přirozenou povahu nic menšího a nic většího než svojí vlastní povahu – chamtivost je pro něj tou nejpřirozenější lidskou vlastností a přisuzuje ji člověku od dob, kdy slezl ještě jako opočlověk ze stromu.

Jenže stejně jako vše na tomto světě i lidská povaha se vyvíjí.

Bylo v povaze lovce, když ulovil mamuta, rozdělit se o svůj úlovek se svou tlupou. Nebylo to proto, že by tehdejší člověk byl nějakou vyšší morální formou člověka, která od té doby jen degeneruje. Mělo to materiální základ. Přežití tlupy bylo podstatné pro jeho vlastní přežití, kooperace při lovu byla zárukou úspěšného lovu, stejně jako toho, že až příště uloví mamuta jiný lovec také on si přijde na svůj díl z úlovku.

V povaze středověkého člověka zase byla zbožnost a úcta k pánům. Církev a panovník zajišťovali středověkému poddanému zemědělci bezpečnost před loupeživými nájezdy a duchovní útěchu spolu s jistými sociálními službami. Vlastnosti středověkého rolníka odráželi jeho způsob výroby a postavení ve společnosti.

Kapitalismus je založen na tržní konkurenci a soukromém přivlastňování. Kapitalista, který vytvoří zisk a neakumuluje kapitál, je rozdrčen konkurencí. Určité lidské vlastnosti jsou nezbytné pro přežití v kapitalistické společnosti. Neznamena to ale že jsou nějakým způsobem přirozené.

Představme si, jak ve středověké feudální společnosti někdo říká, že může být společnost bez poddanství, bez klanění se bohům, kde lidé volí svou vládu ve všeobecném hlasování. Zcela jistě by byl takový člověk považován za šílence a zcela jistě by mu bylo řečeno, že taková společnost odporuje přirozené lidské povaze. Tedy stejně jako když dnes mluvíme o komunistické společnosti, kde člověk dobrovolně poskytuje společnosti své schopnosti a od společnosti si bez omezení bere své potřeby.

Převažující lidské vlastnosti v dané společnosti vždy vyplývají z konkrétních podmínek této společnosti, v podstatě tedy ze způsobu výroby a distribuce životních prostředků.

Vlastnosti jako chamtivost jsou naprosto přirozené pouze pro takovou společnost, která trpí relativním nedostatkem, kde druhému vzít znamená pro jednoho přežít.

Naopak společnost založená na dostatku nenutí člověka hromadit bohatství, naopak toto hromadění je zbytečností a dá se říci nepřijemností v situaci, kdy jsou jeho potřeby uspokojeny.

Zrušení soukromého vlastnictví a tím zrušení konkurence a její nahrazení spoluprací vedoucí k výrobě pro lidské potřeby představuje materiální základ pro odumírání takových lidských vlastností, jako je například chamtivost.

Ostatně ani s kapitalistickými „přirozenými“ vlastnostmi neplatí nic absolutně. Známkou toho může být třeba fakt, že i kapitalističtí manažeři procházejí intenzivními kurzy, jak psychicky zvládat situace jako je například masové propouštění dělníků, jak se vyhnout výčtkám svědomí. Natolik jsou tyto lidské vlastnosti „přirozené“.

Podobně britští psychologové ve svém průzkumu zjistili, že se lidé, kteří byli zapojeni do kolektivních akcí jako jsou protesty či stávky, cítili velmi dobře. Přes oficiální kult individualismu tento průzkum ukázal, že překonání atomizace, kolektivní boj a solidarita představuje pro lidi obrovské zlepšení jejich psychického stavu. Chování a konání proti lidské přirozenosti by sotva přineslo takové výsledky.

Konzumerismus

Na to jeden namítne, že společnost, kde si každý může vzít co chce ke své spotřebě, není možná – lidé si pak budou nezřízeně brát, co je zrovna napadne, jen aby všeho měli co nejvíce, „více než soused“. Vidíme to i na dnešní konzumní společnosti v zemích „bohatého severu“.

I Marx mluví o tom, že se lidské potřeby neustále rozšiřují. Co tím ale míní?

Sotva dnes můžeme mluvit o konzumní společnosti pro velkou většinu lidstva, pro kterou něco takového prostě neexistuje, už jen z toho prostého důvodu, že – řečeno jazykem ekonomie – její poptávka není koupěschopná.

Přesto tento jev existuje především v Severní Americe, Japonsku či Západní Evropě. Jenže ani konzumerismus není něčím absolutním a člověku daným. Je produktem společenských podmínek: produktem odcizení.

Odcizení Marx chápe jako výsledek soukromého přivlastňování. Dělník vyrobí výrobek, ale tento výsledek jeho práce se stává automaticky vlastnictvím kapitalisty. Dělník je tak odcizen od výsledků své práce, nemá kontrolu ani nad pracovní procesem, ani nad jeho výsledkem, tedy nakonec ani nad sebou samým, nad svým životem.

Kapitalista, který je zosobněním kapitálu, své vlastní výrobní prostředky a v důsledku toho i produkt, ovšem kapitalistickou ekonomiku de facto neřídí on, ale ekonomické zákony trhu (tzv. zákon hodnoty), jež je mimo lidskou vůli a kontrolu, jeví se a působící jako přírodní zákon (jakkoliv jím není).

Tzn., že zde nemáme kontrolu člověka nad věcmi, ale věcí nad člověkem. Odcizení je tedy všeobecným jevem kapitalistické společnosti.

Člověk je tedy buď sám zbožím, resp. jeho pracovní síla, nebo je ovládán zbožní výrobou.

Toto odcizení se projevuje tím, že člověk jako jedinec sám nemající možnost seberealizace jakožto lidská bytost, promítá svou osobnost do zboží a vyjadřuje jí zbožím, resp. shromažďováním a spotřebováváním předmětů. Vliv dnes všude působící reklamy to nezpůsobuje, nýbrž „jen“ podtrhuje a zvyrazňuje. Nejsi ten správný chlapák, nemáš-li boty Adidas, tričko Nike, a nedáš-li si každý pátek deset kousků Staropramenu pod heslem „chlapi sobě“. Svou osobnost nejlépe vyjádříš koupí nového auta, buď sám sebou – kup si Sprite! S ultratenkými vložkami, deodorantem Rexona, 2 kaloriemi Tic Tacu budeš tím nejlepším módním doplňkem svého

Kapitalismus není věčný

Stejně jako každý společenský systém i kapitalismus tu není na věky. Rozpory kapitalismu se vyhrocují natolik, že v současném období nabízí především bídu, války a strádání.

Výroba je zespolečenštěná a dělba práce je mezinárodní ve formě nadnárodních korporací. Jejich chod má v sobě i prvky plánování, kapitalismus sám neguje své vlastní základy, aby vyhrotil ještě více své rozpory. Lidstvo má k dispozici ještě před desetiletími nepředstavitelné technické možnosti, která se však výrobními vztahy založenými na soukromém vlastnictví a trhu obracejí proti lidstvu místo, aby mu sloužily. Dělnická třída, subjekt sociální revoluce, je celosvětově větší a organizovanější než kdykoliv předtím.

Kdysi mocné aparáty sociální demokracie a stalinismu, které drží dělnickou třídu zpět v jejím boji, jsou dnes slabší než kdy byly od Druhé světové války, a tím se otevírá perspektiva vzniku nové revoluční strany – 5. internacionály.

Socialismus je nejen možný, ale nutný, nemá-li se naše planeta změnit v válečné pole mezi imperialisty nebo naše civilizace skončit ekologickou katastrofou.

Tedy alternativy jsou dvě, stejně jako ve své době říkala revolucionářka Rosa Luxemburgová: Socialismus nebo barbarství.

**Socialistická organizace pracujících
– česká sekce Ligy za 5. internacionálu**

SOP, PO Box 43, 199 21 Praha 99
sop@centrum.cz, <http://sop-lrki.webpark.cz>

- 2003 -